
Ivan ROGIĆ

STAVOVI STALNIH STANOVNIKA

Predodžba o naselju

Djelatnosti u naselju. Razdioba odgovora na pitanje 2, u anketnom listu, pokazuje koje djelatnosti u naselju anketirani drže važnima za opstanak i razvitak naselja.

	Stalni stanovnici		
	Nevažno	Donekle važno	Važno
1. Poljodjelstvo	36,7	37,0	26,3
2. Ribarstvo	10,0	35,3	54,6
3. Turizam	0,5	7,2	92,2
4. Industrija	72,7	17,9	9,5
5. Trgovina	17,8	44,5	37,7
6. Usluge	21,6	41,0	37,3
7. Kultura	36,2	33,8	30,0
8. Promet	36,4	33,5	30,1

Tablica 1
Ocjena važnosti pojedinih
djelatnosti za razvitak
naselja (%)

Razdioba pokazuje da anketirani dvije djelatnosti drže važnijima od drugih. To su: **turizam** i **ribarstvo**. Turizam drži važnim uvjerljiva većina, 92,2% anketiranih. Udio onih sklonih ribarstvu uvjerljivo je manji, približno 55%. U idućoj su skupini djelatnosti s približno 35-40% anketiranih koji ih drže važnim. To su: **trgovina** i **usluge**. U trećoj su skupini: **kultura**, **promet** te **poljodjelstvo**. Njih drži jako važnim 25-30% anketiranih. Uočiti je da je udio anketiranih koji drže industriju važnom djelatnošću za naselje manji od 10%. Ta je djelatnost, dakle, **rubna**.

Gospodarska osnova anketiranih naselja (a to su, podsjećamo, i naselja gdje su prisutni sklopovi povremenog stanovanja), presudno je određena turističkom djelatnošću, na jednoj strani, te **odsutnošću industrije**, na drugoj. Promatra li se praktično, turizam se i ne može nazvati jedinstvenom djelatnošću. Prije će biti da je posrijedi skup djelatnosti, u rasponu od ugostiteljskih usluga do praksa režiranja / izazivanja doživljaja. Zato on na mnoge tercijarne djelatnosti djeluje poticajno. Koliki će i kakvi poticaji biti na djelu, ovisi, najprije, o rabljenom predlošku i zadanim ciljevima. Već i zbog toga ostale djelatnosti, po pravilu, ističe manji broj anketiranih. Nisu one, po ocjeni anketiranih, za život naselja nevažne. Ali optimalni učinak postižu tek u okviru što ga određuje nadmoć turističkih djelatnosti. Isticanje važnosti turizma, dakle, djelomično obuhvaća i isticanje važnosti ostalih djelatnosti. Budući da su o njemu ovisne, one su „pomaknute” na manje važna mjesta.

Dvije su, pak, djelatnosti izvan dosega te turističke „sjene”. Na pozitivnoj strani to je ribarstvo. Njegova autonomija naspram turističkih djelatnosti očituje se u činjenici da se ono može razvijati samostalno; prisutnost turističkog tržišta, doduše, može povećati broj potrošača; ali, na drugoj strani, kretanja turista mogu i ugroziti pojedine oblike ribolova, napose uz obale. Važnost ribarstva ističe više anketiranih nego važnost poljodjelstva. Nije netočno promatrati ih komplementarno.

Industrija je rubna. Ne samo što manje od 10% anketiranih ističe njezinu važnost nego, na drugoj strani, više od 70% upitanih tvrdi kako je **posve nevažna**. Drukčije rečeno, industrija je ostala važnom djelatnošću pretežno u većim i srednjim gradovima. Koliko je vidljivo, njezina je prisutnost u manjim naseljima **tek u tragovima**. „Selidba” pojedinih industrijskih grana u područne naseljske mreže nije, dakle, proces veće snage.

Odnos spram naselja. Kakva je naseljska zbilja oblikovana na toj podlozi, pokazuje razdioba odgovora u idućoj tablici.

	Stalni stanovnici
1. Zaštita okoliša (zrak, šume, more...)	2,86
2. Čuvanje kulturne baštine	2,88
3. Gospodarenje obalom	2,52
4. Opremanje naselja komunalnom opremom (vodovod, kanalizacija, plin, asfalt i sl.)	2,58
5. Opremanje naselja društvenim sadržajima (kulturnim i zdravstvenim objektima, školama, vrtićima i sl.)	2,27
6. Regulacija prometa	2,65
7. Arhitektonsko oblikovanje novih kuća	2,59
8. Održavanje naselja (čistoća, fasade, zelenilo itd.)	2,93
9. Zaštita i sigurnost stanovništva (zaštita od kriminala, terorizma i sl.)	3,12
10. Ponuda sadržaja za mlade	1,68
11. Ponuda radnih mjesta	1,73
12. Očuvanje specifičnosti lokalnog načina života	2,69

Tablica 2
Zadovoljstvo rješavanjem određenih pitanja i problema u naselju (srednje ocjene)

Ponudeni su bili odgovori: vrlo nezadovoljan (1), uglavnom nezadovoljan (2), ni zadovoljan ni nezadovoljan (3), uglavnom zadovoljan (4) te vrlo zadovoljan (5).

Iznesena razdioba ukazuje na nekoliko poučnih nalaza.

(a) Sve ocjene su u rasponu **osrednja – slaba**. Jedna jedina ocjena je veća od ocjene dobar; to je ocjena 3,12 kojom je ocijenjena **zaštita i sigurnost stanovništva u naselju**. Budući da je posrijedi sustav zaštite nelokalnog podrijetla, očito je da se njegova kakvoća i ne može izravno upisati u skupinu lokalnih zasluga. U anketiranim se naseljima, dakle, **živi mirno i sigurno**, bez dnevne izlo-

ženosti opasnostima od kriminala ili nasilja. U lokalne zasluge može se, eventualno, upisati jedna vrsta životnog stila lokalnog stanovništva koje je sklono mirnom načinu života, bez sukoba.

(b) Najnižim ocjenama, **jedva dovoljan/nedovoljan**, ocijenjena su dva obilježja naselja. Prvo je: **ponuda sadržaja za mlade** – anketirani su je ocijenili ocjenom 1,68. Druga je: **ponuda radnih mjesta** – anketirani su je ocijenili ocjenom 1,73. Prvo obilježje ukazuje na položaj skupine važne za budućnost naselja. Premda ono ne opisuje taj položaj u potpunosti, vidljivo je da on nije posebno povoljan. Drugo obilježje ukazuje na ekspanzivnost gospodarske osnove naselja. Ona je i više nego oskudna. Drugačije rečeno, dva obilježja važna za razvojnu snagu i otpornost naselja dobila su najniže ocjene; njihova je budućnost, grubo rečeno, **prijeporna**.

(c) Ostala obilježja ocijenjena su ocjenama u rasponu 2,27-2,93. Prvom, nižom, ocijenjena je, dakako, socijalna i kulturna infrastruktura u naselju. Drugom, višom ocjenom ocijenjena je čistoća naselja. U tom rasponu raspoređene su ostale ocjene. Upozoriti je da su ocjene kakvoće okoliša (okoliš, baština) **nešto veće od drugih**. Drukčije rečeno, u anketiranim naseljima javno je područje prosječno uredno i čisto. Ako ništa drugo, **nije izvorom posebnih nelagoda**.

Kakav je osobni odnos spram takva naselja, vidljivo je u idućoj tablici.

Tablica 3
Privrženost naselju
(srednje ocjene)

	Stalni stanovnici
1. Ovdje mogu živjeti kako mi najviše odgovara	3,55
2. Mnoge stvari u naselju dio su moje osobne prošlosti	3,35
3. Način života ovdašnjih ljudi ne može se naći nigdje drugdje	3,16
4. Ovo naselje kao da je dio mene	3,60
5. Siguran sam da ću ostati/zadržati se u ovom naselju	3,80
6. Ovo naselje smatra se prestižnim/elitnim	2,62
7. Spreman sam uložiti dio svog vremena i napora za dobrobit ovog naselja (sudjelovati u aktivnostima i sl.)	3,76
8. Spreman sam dati i dio financijskih sredstava za dobrobit ovog naselja (npr. plaćati veći pririz)	3,18
9. Ako bi bilo potrebno, za očuvanje/zaštitu ovog naselja spreman sam podnijeti i neku vrstu osobne žrtve/odricanja	3,51

Ponudjeni su bili odgovori: uopće se ne slažem (1), uglavnom se ne slažem (2), ne mogu ocijeniti (3), uglavnom se slažem (4) te u potpunosti se slažem (5).

Razdioba odgovora vidljiva na tablici 3, podupire pretpostavku da je stalno stanovništvo anketiranih naselja **vrlo privrženo naseljima gdje žive**. Uočiti je da takav odnos nije izrazito ovisan o predodžbi o naselju u široj nacionalnoj javnosti. Jedina ocjena manja od ocjene dobar, 3, jest ocjena kojom su anketirani ocijenili stupanj slaganja s tvrdnjom kako je naselje gdje žive elitno/prestižno. Ocjena je, vidi se, 2,62. Na drugoj strani, dobre su ocjene „zaslužile” tvrdnje gdje se ističe **snažna identifikacija s naseljem te mogućnost da se u njemu živi kako pojedincu najviše odgovara**. Na toj je podlozi osnažila i ocjena stupnja slaganja s tvrdnjom da će anketirani ostati živjeti u naselju. Ocjena 3,80, kojom je „iskazan” stupanj slaganja sa spomenutom tvrdnjom, najveća je u razdiobi. Drugačije rečeno, anketirani naselja u kojima žive drže vrijednim života i u budućnosti.

S tim nalazom sukladni su i stupnjevi slaganja s tvrdnjama kojima se izriče pripravnost anketiranih na djelovanje na dobrobit naselja. Kao i u drugim srodnim istraživanjima, pripravnost na financijske žrtve na korist naselja **nešto slabija** je nego pripravnost na javno djelovanje i sudionništvo u posebnim programima. Premda je pripravnost nešto slabija, njezina je ocjena ipak veća od ocjene dobar, 3. Dakle, stalni stanovnici u anketiranim naseljima pripravnici su za budućnost naselja ne samo aktivno se založiti i sudjelovati u različitim programima nego **i sufinancirati** pojedina poboljšanja. Dakako da takva pripravnost nije izjednačiva sa samom odlukom o financiranju. Potonja ovisi o nizu posebnih okolnosti koje mogu djelovati i negativno na uočenu opću dispoziciju. No bitno je uočiti da identifikacija s naseljima gdje žive i pripravnost na djelovanje radi vlastite dobrobiti ocrta moćnu osnovu mobilizacije lokalnog stanovništva na korist naselja. Koliko lokalne zamisli o razvitku s tim računaju, pod uvjetom da takvih zamisli i ima, otvoreno je pitanje.

Opća ocjena naselja. Kako anketirani stalni stanovnici ocjenjuju perspektivu naselja te koliko su zadovoljni životom u njemu, pokazuje razdioba na idućoj tablici.

	Stalni stanovnici
Opće zadovoljstvo životom u naselju	3,43
Perspektiva naselja	3,03

Tablica 4
Opće zadovoljstvo životom u naselju (srednje ocjene)

Ponudeni su bili odgovori: vrlo loša (1), uglavnom loša (2), dobra/osrednja (3), vrlo dobra (4) te odlična(5).

Na tablici 4, vidljivo je da su stalni stanovnici **uglavnom zadovoljni** životom u naselju gdje žive. Zadovoljstvo, vidjelo se, crpi iz izvora kakvi su identifikacija s naseljem, doživljaj naselja kao sigurna i relativno sređenog te gospodarski izgledi što ih podupire turizam. Na tom tragu je i ocjena perspektive naselja u budućnosti. Ona je, drže anketirani, **u zoni prosjeka** (tablica 4). Prijašnji podaci ukazuju da je niža ocjena perspektive naselja u budućnosti, osim, dakako, pod utjecajem opće nejasnoće same budućnosti, i pod utjecajem problematične perspektive mladih te ograničene sposobnosti gospodarskog sklopa za ekspanziju i množenje radnih mjesta. U naselju se, dakle, **živi relativno ugodno. Ali ne i bez zebnje u pogledu na budućnost.**

Na to, posredno, ukazuje i razdioba podataka s ocjenama anketiranih koliko će njihove djece ostati živjeti u naselju gdje oni žive.

Tablica 5

Procjena mještana hoće li njihova djeca ostati živjeti u naselju (%)

	Stalni stanovnici
1. Vjerujem da će ostati	22,5
2. Mislim da će se odseliti	13,2
3. Već se jedno ili više djece odselilo	17,4
4. Ne znam, ne mogu ocijeniti	19,3
5. Nemam djece	27,5

Tek **svaki peti** anketirani drži kako će njegova djeca ostati živjeti u naselju. U dvije iduće skupine su oni koji drže kako će se odseliti i oni koji tvrde kako su se već odselili. Njih je, ukupno, 30,6%. Drukčije rečeno, približno **svaki treći anketirani** procjenjuje kako će djeca otići ili kako su već otišla. U posebnoj su skupini „skeptični”; njih je približno 20%, samo neznatno manje od onih koji tvrde kako će djeca ostati živjeti u naselju.

Premda izneseni podatci podliježu raznolikim utjecajima i promjenama, nije prijeporno da je socijalna budućnost naselja, gdje se obavilo anketiranje, nejasna. Opće pravilo njihove promjene može se, po prilici, formulirati ovako: **naselja se socijalno reduciraju a fizički se povećavaju.** Drukčije rečeno, veće izgleda u budućnosti naselja imaju kao – povremena negoli kao stalna.

Promjene u naselju u turističkom razdoblju

Glavne promjene. Koje su promjene u naselju najvažnije tijekom turističkog razdoblja, po ocjeni anketiranih, pokazuje razdioba odgovora u idućoj tablici.

	Stalni stanovnici		
	Nimalo	Donekle	Izrazito
1. Prometni nered	7,4	36,1	56,5
2. Preopterećenost i kvarovi na komunalnoj infrastrukturi	30,9	42,5	26,7
3. Poboljšana trgovina	8,5	45,1	46,4
4. Povećana kulturna ponuda	23,5	39,0	37,5
5. Povećana nesigurnost i kriminal	27,4	47,8	24,8
6. Otežan pristup općinskim uslugama	34,4	41,0	24,6
7. Pretrpane plaže	3,9	26,1	70,0
8. Gubitak javnog mira	13,2	31,5	55,3
9. Zagađivanje (smeće, automobili)	9,4	42,5	48,1
10. Pojačana skrb o izgledu i čistoći javnih prostora	12,1	55,3	32,5
11. Veće mogućnosti zarade na crno	8,3	37,6	54,1
12. Više mogućnosti za zabavu	11,7	39,5	48,8
13. Život u naselju je, općenito, podređen turistima	5,1	29,6	65,3
14. Prisutnost „sumnjivih” sezonskih radnika	19,0	48,9	32,1

Tablica 6
Utjecaj turizma na promjene u naselju (%)

Najbrojnija je skupina anketiranih koji u rubrici „izrazito” ističu **pretrpanost na plažama**. Takvih je 70%. U turističkom razdoblju, dakle, po ocjeni anketiranih, otežan je pristup moru kao rekreacijskom dobru. Na drugom je mjestu po brojnosti skupina sa 65% anketiranih koji ističu **podređenost** života u naselju turistima. Sukladno

tomu, glavni „korisnik” naselja u turističkom razdoblju **nije** stalno ili povremeno stanovništvo naselja, nego **priremena skupina** turista. Na trećem su mjestu po brojnosti tri skupine. One ističu: **prometni nered** (56,5%), **gubitak javnog mira** (55,3%), **veće mogućnosti zarade na crno** (54,1%). Zajednička osnova istaknutih odgovora leži u **poremećaju**, nije netočno reći, legitimnog predloška organizacije naselja. Poremećaj pogađa i komunalno područje (promet), i socijalnoekološki područje (javni red i mir), i gospodarsko područje (zarada „na crno”). Predvidljivo je da se učinci takvih poremećaja u iskustvu stalnih stanovnika sažimlju u specifičnu ocjenu da tijekom turističkog razdoblja **gube nadzor**, i socijalni i upravljački, nad događajima u naselju. Na tom je tragu i izvješće skupine s 48,1% anketiranih koji ističu izrazito povećanje zagađivanja okoliša u promatranom razdoblju (smeće, automobili itd.).

Na drugoj strani, međutim, u istom razdoblju, po ocjeni anketiranih, **poboljšavaju se neke skupine usluga**, navlastito **trgovina** (46,4% anketiranih) i zabavne usluge (48,8% anketiranih).

Koliko je vidljivo, „crni” likovi promjena u turističkom razdoblju **ne mogu se, po ocjeni anketiranih, podvesti pod označnicu: izrazito**. Ali se mogu pod označnicu: donekle. Dakle, po ocjeni anketiranih, u turističkom razdoblju umjereno / donekle povećava se nesigurnost i kriminal (47,8%); množe se kvarovi na komunalnoj infrastrukturi (42,5%); povećava se zagađivanje okoliša (42,5%); otežan je pristup općinskim uslugama (41%); prisutni su „sumnjivi” sezonski radnici (48,9%).

Usporedno s tim poboljšava se kakvoća trgovinskih usluga, kakvoća kulturne ponude, pojačava se skrb o javnoj čistoći, množe se mogućnosti zabave. Osnovna veličinska usporedba skupina anketiranih koji ističu spomenute promjene pokazuje da su brojnije skupine **koje ističu negativne promjene** od skupina koje spominju pozitivne.

Teritorijalno ponašanje. Kako skicirane promjene u turističkom razdoblju utječu na teritorijalno ponašanje anketiranih, vidljivo je u idućoj tablici.

	Stalni stanovnici
1. Tijekom turističke sezone obično odlazim na mirnije mjesto	5,2
2. Tijekom turističke sezone ostajem u naselju premda bih želio otići u mirnije mjesto	30,5
3. Ne želim otići jer mi život u naselju tijekom turističke sezone odgovara	56,7
4. Ne mogu ocijeniti	7,5

Promjene u turističkom razdoblju, dakle, za većinsku skupinu, s 57% anketiranih, u cjelini su prihvatljive, pače, **poželjne**. Tomu nije protivna ni ocjena kako se u istom razdoblju broj „stanovnika” u naselju, čitaj: **prisutnih korisnika** dobara i usluga, višestruko povećava. Na idućoj je tablici vidljivo kako anketirani procjenjuju povećanje broja korisnika dobara i usluga u naselju tijekom turističkog razdoblja.

	Stalni stanovnici
1-200%	16,8
201-500%	51,6
501-1000%	25,2
1001-9999%	6,4

Najbrojnija je skupina stalnih stanovnika, s 51,6% anketiranih, koji tvrde kako se broj prisutnih korisnika dobara i usluga povećava 2-5 puta u usporedbi s „normalnim” brojem stanovnika, izvan promatranog razdoblja. Drukčije rečeno, prihvatimo li tu, prosječnu, procjenu, razložno je zaključiti kako se u turističkom razdoblju naselje nalazi u jednoj vrsti „**izvanrednog**” stanja. Da označnica nije pretjerana, pokazuje i dodatni podatak kako nemala skupina, s 25,2% anketiranih, dakle – svaki četvrti, ocjenjuje da je povećanje broja korisnika dobara i usluga još i veće, u rasponu 5-10 puta u usporedbi s „normalnim” brojem stanovnika. Neovisno o tomu koliko se to povećanje mijenja ovisno o privlačnosti mjesta i veličini lokalne zajednice, posve je očito da je na djelu specifično razdoblje u godišnjem životnom ciklusu naselja. Ono je jednom vrstom **glavnog događaja**, koji **svrhovito orijentira** i ponašanje sudionika izvan toga razdoblja.

Tablica 7

Potiču li promjene u naselju ispitanike na zamisao da tijekom turističke sezone privremeno napuste naselje (%)

Tablica 8

Procjena povećanja broja ljudi u naselju (%)

Položaj glavnog događaja u godišnjem naseljskom ciklusu turističko razdoblje temelji na tri osnovna razloga. Prvi je vidljiv na idućoj tablici.

Tablica 9
Iznajmljuju li ispitanici sobe turistima (%)

	Stalni stanovnici
1. Redovito	24,3
2. Povremeno	18,5
3. Rijetko	9,2
4. Nikada	48,0

Grubo rečeno, **svaki drugi** anketirani stalni stanovnik zarađuje, stalno ili povremeno, iznajmljujući sobe turistima. Dakle, turističko je razdoblje istovrsno razdoblju **optimizacije** ekonomskih dobiti od turizma.

Drugi je razlog **mogućnost poboljšavanja socijalnog kapitala**. Tijekom turističkog razdoblja množi se i broj komunikacijskih činova između prisutnih sudionika i broj sudionika. Zahvaljujući tomu, oblikuju se i relativno stabilne veze i **socijalne mreže**. One u nizu posebnih okolnosti funkcioniraju kao **mehanizam u sjeni**, s pomoću kojega lokalnih sudionici uspješnije ostvaruju brojne praktične dobiti.

Treći je razlog **izbjegavanje doživljajne pustinje**. U mnogim manjim naseljima malo je javnih događaja koji ostavljaju dublje tragove u oblikovanju doživljajnog zadovoljstva njihovih stanovnika. Takva se naselja, po pravilu, opisuju doživljajno pustim. Tijekom turističkog razdoblja, premda je ono posve ograničeno na ljetne mjesece, stvaraju se „doživljajne zalihe” u iskustvu lokalnog stanovništva. Zahvaljujući njima, vlastita se naseljska zbilja promeće u jednu vrstu uzbudljive pozornice, koja izaziva osjećaje i predodžbe čak i onda kada se na njoj ne događa ništa važno.

Ipak, podaci vidljivi na prije predočenoj tablici 7 ukazuju kako skicirani pogon **masovne participacije** lokalne zajednice u turističkom „izvanrednom” stanju ima svoje socijalne granice. Premda su uvjerljiva manjina, 5% anketiranih tvrdi kako u turističkom razdoblju odlazi na mirnije mjesto. Toj, premda ekskluzivnoj, skupini bliska je nemala skupina s 30% anketiranih, koji bi to isto **željeli učiniti**, ali ne čine zbog niza posebnih okolnosti, među kojima zarada i poboljšanje socijalnog kapitala nisu na zadnjemu mjestu. U svakom slučaju, ni toj skupini, kao ni prijašnjoj, više **nije važno sudioništvo u lokalnom turističkom spektaklu**. Procjenjujemo li samo dispozi-

ciju, prispjevamo do zaključka kako je, **približno, 35% stalnog lokalnog stanovništva prekoračilo obzor doživljajnog očaravanja što ga oblikuje lokalni turistički spektakl.** Njihove su aspiracije usmjerene likovima razlike. Sukladno tomu, u toj su skupini i **novi** povremeni stanovnici, **ali na drugim područjima**, gdje nije prisutan skup promjena svojstven lokalnom turističkom razdoblju ili gdje su mogućnosti optimizacije ekonomskog i socijalnog kapitala veće.

Naspram te, manjinske, skupine, već spomenuta većinska skupna, s 57% anketiranih, drži kako ni ekonomske ni socijalne ni doživljajne granice lokalnog turističkog razdoblja nisu iscrpljene, nego su poželjnim okvirima uspješne akumulacije, bez, kako se vidjelo, izrazitijih opasnosti. Uzme li se u obzir ta činjenica, onda snažna identifikacija s naseljem, zabilježena u prethodnom odjeljku, dobiva dodatnu potporu. Naselje nije samo – mjestom gdje se veći dio godine živi. Nego i **dobrom** koje olakšava akumulaciju ekonomskih dobiti i socijalnog kapitala; njegova, pak, uloga doživljajne pozornice u turističkom razdoblju uspješno osnažuje aura posebnosti koja, povratno, olakšava poistovjećivanje i onima koji nisu posebno zavičajno osjetljivi.

Obrisi osobne i obiteljske dobrobiti anketiranih nagoviješteni su toliko koliko je bilo potrebno da bi se utro put prema glavnom pitanju: pitanju o odnosu spram povremenog stanovanja. Zato ponuđeni uvidi **nisu cjeloviti.** Ali su korisni kao reducirana skupina osnovnih pokazatelja s pomoću kojih se osobni/obiteljski standard anketiranih pokazuje toliko zorno koliko je nužno u izradbi cjelovita „portreta” anketiranih.

Stambena adresa. Na idućoj tablici vidljivo je kako anketirani stanuju.

	Stalni stanovnici
1. Obiteljskoj kući	64,6
2. Stanu u obiteljskoj kući	10,2
3. Stanu u stambenoj zgradi	25,2

Obrisi dobrobiti

Tablica 10
Ispitanik stanuje u (%)

Uvjerljiva većina anketiranih stanuje ili u obiteljskoj kući ili u stanu u sastavu obiteljske kuće. Takvih je 74,8%. Ostatak, 25,2%, stanuje u višestambenim zgradama, u zasebnim stanovima. Uočiti je kako je dobiveni raspored stambenih adresa anketiranih znatno sukladan razdiobi glavnih stambenih aspiracija zapaženih u više dosadašnjih istraživanja. Anketirani pretežno žive u obiteljskoj kući, u manjem naselju, gdje su sukobi između djelatnosti te između gospodarstva i okoliša relativno blagi, ako ne i rubni. U aspiracijskim shemama ta je aspiracija središnja. Doduše, već skicirane promjene u naselju tijekom turističkog razdoblja ne dopuštaju lagodno povjerovati u takvo što.

Na idućoj tablici vidljiva je razdioba glavnih stambenih teškoća anketiranih.

Tablica 11
Ocjena uvjeta stanovanja (%)

	Stalni stanovnici		
	Nije problem	Donekle problem	Izrazit problem
1. Premalen stambeni prostor	64,9	26,4	8,7
2. Slaba opremljenost stana (neriješeno grijanje, nedostatak vode, plina, telefona ...)	66,5	27,7	5,8
3. Vlažnost ili oronulost stana	75,4	20,0	4,6
4. Neodgovarajuća lokacija (teška pristupačnost stana, previsok kat i sl.)	78,8	17,8	3,4
5. Veliki izdatci za stan (visoka stanarina, najam, režije i sl.)	54,4	31,0	14,6
6. Neugodni susjedi	73,5	20,0	6,5
7. Buka, zagađenost	76,2	19,6	4,2
8. Ružan izgled, neurednost, nebriga	72,5	21,9	5,5

Podatci pokazuju da u rubrici „izrazita” teškoća najviše anketiranih, 14,6%, spominje velike izdatke za održavanje i dnevnu uporabu stana. Ostale postotne skupine u toj rubrici zapravo su rubne. Drukčije rečeno, **kakvoća stambenih uvjeta anketiranih jest – poželjna**. Na nju ne pada sjena ni jedne krupnije stambene teškoće. Slika

je, doduše, nešto manje besprijeekorna u rubrici donekle/umjereni teškoća. Udio anketiranih koji ističu pojedine teškoće u rasponu je 17,8-31%; prvi određuje skupinu anketiranih koja ističe neprimjerenu lokaciju kuće gdje žive; drugi određuje skupinu koja ističe velike troškove za dnevno održavanje i uporabu stana. Posve je predvidljivo da su u toj rubrici i nešto veće skupine anketiranih koji ističu odveć mali stambeni prostor ili slabiju komunalnu/tehničku infrastrukturu. Nevelik stan i slaba oprema sastavnice su središnjeg predloška hrvatske stanogradnje s korijenom u socijalističkom razdoblju. Njega su, dakako, koristili i brojni privatni graditelji, pa i nije neobično što su, nerijetko, po popisu glavnih teškoća, njihovi stanovi slični stanovima izgrađenim u bivšem „društvenom” sektoru. No, za razliku od „konvencionalnih” stambenih naselja, u promatranim naseljima stanovi sa spomenutim i srodnim teškoćama **manjinskom su skupinom**. Većinska je pak, skupina stanova i obiteljskih kuća, kako je naznačeno, poželjne kakvoće, gdje se predvidljive/ponovljive stambene teškoće – ne pojavljuju.

Razložno je pretpostaviti da spomenuta kakvoća stambenih uvjeta nije samo zbog kvalitete života samih stanara. U prethodećem smo odjeljku upozorili kako anketirani naselje kao cjelinu drže gospodarskim i razvojnim dobrom. Tom pravilu podređene su i kuće. Nisu one „samo” za stanovanje nego, vidjelo se, i za iznajmljivanje na turističkom tržištu. Ulagati, stoga, u kakvoću stambenih kuća znači, istodobno, ulagati i u gospodarska dobra s pomoću kojih se održava obiteljsko gospodarstvo. Zahtijevana turistička idila potisnula je ovdje i ostavila za sobom i neurednost, i neugodne susjede, i zapuštene kantune. Stambena se kakvoća, nije pogrešno reći, orijentira željama, makar i samo osnovnim, imaginarnih/povremenih turista.

Druga kuća. Imaju li anketirani još koju kuću ili stan, pokazuje razdioba podataka u idućoj tablici.

Tablica 12
Posjeduju li ispitanici kuće ili stanove koji se povremeno koriste (%)*

	Stalni stanovnici
1. U ovom naselju	6,3
2. U drugom naselju u ovoj županiji (isključeni veći gradovi)	8,0
3. U većem gradu u županiji	5,7
4. Drugdje u Hrvatskoj (isključeni veći gradovi)	2,8
5. U većem gradu, drugdje u Hrvatskoj	4,5
6. U inozemstvu	2,5
7. Nema	71,2

**moguće je bilo više odgovora*

Dvije su činjenice posebno korisne. Približno, **svaki treći anketirani** ima drugi stan/kuću u drugom naselju. Glavno područje stambenog investiranja je **područje županije** gdje anketirani stalno živi te **područje većih/velikih gradova** u Hrvatskoj. U inozemstvu anketirani stano­ graditelji malobrojni su (barem za sada). Uvidi dopuštaju hipotezu da se stambeno investiranje u drugu (ili treću itd.) stambenu adresu orijentira ili **izgledima za zaradu na turističkom području** ili višestrukim razlozima koji **povoljno vrednuju velike gradove** (zbrinjavanje idućeg naraštaja; zarada od iznajmljivanja; povremeni boravak u velikom središtu; školovanje itd.).

Procjena dobrobiti. Na idućim tablicama vidljivo je kako anketirani procjenjuju vlastitu dobrobit. Okvir usporedbe je naselje i Hrvatska.

Tablica 13
Procjena životnog standarda kućanstva u odnosu na standard stanovništva naselja (%)

	Stalni stanovnici
1. Znatno viši od prosjeka	1,6
2. Nešto viši od prosjeka	11,7
3. Prosječan	61,0
4. Nešto niži od prosjeka	17,4
5. Znatno niži od prosjeka	8,2

	Stalni stanovnici
1. Znatno viši od prosjeka	1,8
2. Nešto viši od prosjeka	14,7
3. Prosječan	58,2
4. Nešto niži od prosjeka	16,2
5. Znatno niži od prosjeka	9,2

Tablica 14
Procjena životnog standarda kućanstva u odnosu na standard stanovništva u ostalim dijelovima Hrvatske (%)

Procjena vlastitog standarda u okviru naselja, vidljivo je, ne odmiče se od prosjeka. Uvjerljivih 61% anketiranih tvrdi kako žive kao drugi, „prosječno”. Manjinskih 13,3%, tvrdi kako žive bolje nego ostali. No 25,6% ili, približno, svaki četvrti anketirani tvrdi kako živi gore ili mnogo gore od prosjeka.

Procjena istog standarda u okviru Hrvatske približno je ista. Neznatno je više, 16,5%, anketiranih koji tvrde kako žive bolje od ostalih Hrvata. Neznatno je manje, 58,2%, onih koji tvrde kako žive prosječno, kao i drugi. Udio pak, onih koji tvrde kako žive gore od prosjeka, gotovo se u decimalu poklapa s udjelom siromašnih u naselju; postotak je 25,4%.

Cjelovita slika, dakle, navodi na hipotezu kako anketirani žive prosječno i u naselju i u Hrvatskoj. Uzmu li se u obzir prije izneseni podatci o stambenim kućama i o investicijama u druge kuće, vidljivo je kako je udio investitora u druge kuće **veći** od udjela onih koji se u ovoj razdiobi predstavljaju iznadprosječnom dobrobiti. (Vidjelo se: 13-16% anketiranih predstavlja se iznadprosječnima, a 29,8% tvrdi kako imaju i drugu kuću/stan.) Drukčije rečeno, **anketirani sebe predstavljaju siromašnjima** nego što podatci nagovješćuju. Ta činjenica posebno ne iznenađuje. Dva su joj jasno vidljiva korijenja. Prvi je **tradicija egalitarnosti** (Županov). Na njezinu tragu isticanje životnih uspjeha, pa i uspjeha u akumulaciji dobara, nije poželjno. Drugi je tradicija **konkurencija bijedom**, posebno uočena u tranzicijskim društvima. Mehanizam se svodi na dramaturgiju vanjskih označitelja bijede, čime se oblikuje specifični moralni tlak u javnosti pod težinom kojega se **nužno nagrađuje** onaj koji uspješnije simbolično dramaturgizira bijedu, a ne onaj koji je zbiljski i žrtvom bijede. Oba skicirana izvora obeshrabruju u javnoj komunikaciji služenje drugim označiteljima osim označiteljima siromaštva, neovisno o tome je li onaj koji se njima služi siromašan ili nije. Koliko je vidljivo, njihovi su tragovi prisutni i u načinu na koji se javno predstavljaju i anketirani u ovom istraživanju.

Tko je domaći?

Označnicom „domaći” razlučuju se stanovnici naselja integrirani u lokalnu zajednicu od ostalih stanovnika, neovisno o tome jesu li potonji stalni ili povremeni. Koja su obilježja nužna da bi se zaslužio naziv *domaći*, po ocjeni anketiranih, vidljivo je u idućoj tablici.

Tablica 17

Nužna obilježja da bi pojedinac bio „domaći” u naselju (srednje ocjene)

	Stalni stanovnici
1. Roditi se u naselju	3,02
2. Najveći dio života živjeti u naselju	3,87
3. Govoriti lokalnim narječjem	2,97
4. Poštivati lokalnu tradiciju i običaje	4,12
5. Imati veći broj srodnika u naselju	2,84
6. Raditi na razvitku naselja	4,11

Ponuđeni su bili odgovori: sasvim nevažno (1), donekle nevažno (2), ni važno ni nevažno (3), donekle važno (4) te osobito važno (5).

Dva obilježja anketirani posebno ističu. To su, vidi se, identifikacija s lokalnim običajima i tradicijama te rad na razvitku i dobrobiti naselja. Na drugoj strani, **formalni označitelji** pripadnosti naselju, kao što su prakticiranje lokalnog narječja ili isticanje rodbinskih mreža u naselju, nisu, po ocjeni anketiranih, odveć važni. Složenicu „odveć važni” nije dopušteno pročitati kako anketirani uopće ne drže do spomenutih označitelja. Ali u shemi gdje su oni uspoređeni s prije spomenutima, njihova je važnost manja. Ukratko, anketirani veće povjerenje imaju u **označitelje aktivnog pripadanja lokalnoj zajednici**.

Sličan shematizam uočen je i u drugim, srodnim, istraživanjima. Naslov „domaći”, sukladno tim nalazima, stječe se dnevnim radom na dobrobiti i napretku naselja te participacijom u lokalnim tradicijama i drugim likovima mjesnog identiteta. Nije, dakako, nevažna činjenica je li se tko rodio u naselju ili nije. Ali ona, pokazuju odgovori anketiranih, nije na prvomu mjestu.

Uočiti je da su rad na dobrobiti naselja i participacija u lokalnom identitetu tijesno svezani, u predodžbi anketiranih, s **fizičkim životom u naselju**. Rad na dobrobiti, a i povremene participacije u pojedinim lokalnim ritualima, mogu se uspješno prakticirati i „iz daljine”. Socijalno iskustvo mnogih naselja uz hrvatsku obalu obuhvaća, poznato je, i prakse nemalih emigrantskih skupina, koje su ujedno i važnim izvorom razvojne i životne potpore sudionicima

u naselju; k tomu, u posebnim blagdanskim prilikama mnogi članovi tih emigrantskih skupina aktivno sudjeluju i u revitalizaciji pojedinih likova mjesnog identiteta. Kada bi se mjerila za razlučivanje „domaćih” ograničila samo na ta dva, onda bi, nedvojbeno, i brojne iseljene članove trebalo držati domaćima. No time bi se, očito, poremetio odnos između prisutnih i odsutnih. Odsutni domaći ipak nisu, po ocjeni anketiranih, domaći u punom smislu. Nisu, najprije zbog toga što ne žive životom stalnih stanovnika naselja. Time, unatoč nerijetkim primjerima velike privrženosti i darežljivosti, pridonose socijalnoj eroziji lokalne zajednice. Drukčije rečeno, biti „domaći” znači aktivno raditi na boljitku naselja, sudjelovati u održavanju i obnovi lokalnog identiteta te, ponajprije, živjeti u naselju i s njim svezati teritorijalne aspekte vlastite egzistencije. Te tri „tvrde” odrednice dostatno su, po ocjeni anketiranih, i „otvorene” i „zatvorene”. Sukladno njima mogu se uspješno integrirati novi članovi. No, isto tako, mogu se uspješno i razlučivati zbiljski „domaći” od drugih.

Na toj podlozi anketirani procjenjuju i vlastitu lokalnu pripadnost. Na idućoj tablici vidljiva je osnovna razdioba.

	Stalni stanovnici
1. Domaćim	77,2
2. Došljakom	17,8
3. Ne može ocijeniti	5,0

Tablica 16
 Smatra li sebe ispitanik
 u naselju domaćim ili
 došljakom (%)

Na drugoj strani, razdioba podataka o mjestu rođenja pokazuje da se identifikacija po shemi „domaći”/„došljak” **ne poklapa** s razdiobom po mjestu rođenja. Na idućoj je tablici razdioba podataka o mjestu rođenja anketiranih. Podatci se temelje na izjavama anketiranih.

Tablica 17
Mjesto rođenja (%)

	Stalni stanovnici
1. U mjestu u kojem je anketiran	26,6
2. U županiji	43,0
3. U nekoj drugoj obalnoj županiji	5,6
4. Drugdje u Hrvatskoj	12,5
5. BiH	8,7
6. Slovenija	0,8
7. Njemačka	0,7
8. Srbija i Crna Gora	1,6
9. Italija	0,1
10. Drugo	0,2

Na temelju predočenih podataka razložnom izgleda pretpostavka kako su u anketiranim naseljima autohtone lokalne zajednice zasnovane na statističkoj većini rođenih u naselju – **pred izumiranjem**. Dobiveni podatci ukazuju da je mjesna skupina rođenih u naselju – manjinska. No sam uvid i ne mora imati posebno dramatične implikacije. Dostatno je uzeti u obzir mjesnu shemu organizacije medicinske skrbi. Po pravilu, ona je moćnim sredstvom teritorijalnog premještanja adrese rođenja u lokalna ili županijska središta, gdje postoje porodiljni odjeli. Sukladno tomu, broj rođenih u naselju **mora biti** statistički manji od broja onih koji su, nakon rođenja, ostali stalno živjeti u naselju. Na to ukazuje i podatak iz prethodeće tablice o broju rođenih u županiji. Postotak anketiranih koji su rođeni u županiji zacijelo krije i nemalu skupinu anketiranih koji bi se inače rodili u naselju da je tamo bilo rodilište. Zato držimo opravdanim udio anketiranih koji su „rođeni u naselju” omeđiti zbrojem rođenih u mjestu i rođenih u županiji. Zbroj je, doduše, nešto veći od zbiljskog broja „rođenih” u naselju jer u skupini „rođenih u županiji” ima i doseljenika iz ostalih županijskih mjesta bez podrijetla u mjestu anketiranja. Ali je njegova orijentirajuća kakvoća prihvatljiva.

Uzme li se, dakle, taj broj u obzir, izbija na vidjelo da je udio anketiranih koji se ocjenjuju domaćima **veći** od broja rođenih u naselju, čak kada je potonji dobiven i na prije skicirani, „optimistični”, način. Drukčije rečeno, mjesno ukorjenjivanje, sukladno prije skiciranom osnovnom okviru, temelji se najprije na **kakvoći solidarnosti** s naseljskom zajednicom. Ono se, dakako, ne može potpuno odvojiti od ukorjenjivanja po rođenju. Ali ta je okolnost

izgubila snagu determinirajućeg čimbenika. On, svakako, djeluje, ali ne određuje presudno „zaključne” rezultate.

Koliko je u naselju kuća za povremeno stanovanje?

Razdioba podataka s anketnim procjenama broja kuća za povremeno stanovanje u naselju vidljiva je u idućoj tablici.

	Stalni stanovnici
1. Do 20%	8,9
2. Od 21-40%	22,2
3. Od 41-60%	31,1
4. Od 61-80%	29,3
5. Od 81-100%	8,5

Tablica 18

Procjena udjela stambenih jedinica u kojima se živi samo povremeno u naselju (%)

O povremenim kućama postoje, poznato je, i statistički podatci, dobiveni redovitim popisima stanovništva i stanova. Ali, neovisno o tome, korisno je vidjeti kako sami anketirani procjenjuju kako je s povremenim sklopovima u naseljima gdje žive. Vidljivo je da su **dvije najbrojnije skupine**, svaka s približno trećinom broja anketiranih, skupine koje upućuju na postotne udjele povremenih sklopova u naseljima gdje žive, u rasponima 41-60% i 61-80%. Posve fiktivna naselja, reducirana samo na fizičke sklopove što se rabe povremeno, najčešće tijekom turističkog razdoblja, ljeti, i posve „intaktna” naselja, gdje većeg udjela povremenih sklopova nema, **manjinske su skupine naselja**. Pri tomu su izvorom teškoća, i pitanja, naselja u prvoj skupini, dakle **naselja bez zbiljske socijalne zajednice**. Uzmemo li se u obzir postojeći demografski procesi na jadranskom području, zasnovano je očekivati – povećanje broja upravo takvih naselja.

Kako, pak, anketirani procjenjuju veličine udjela kuća za odmor u naselju gdje žive, vidljivo je u idućoj tablici.

	Stalni stanovnici
1. Ima ih previše	53,8
2. Niti ih ima previše niti premalo	34,1
3. Ima ih premalo	3,1
4. Ne mogu ocijeniti	9,1

Tablica 19

Stav o broju kuća za odmor u naselju (%)

Uvjerljiva većina, s više od 50% anketiranih, drži kako je broj kuća za odmor, skupine koja je i najbrojnija u konglomeratu sklopova za povremeno stanovanje, **prevelik**. Na drugoj strani, zanemariva manjina, s 3% anketiranih, tvrdi kako ih nije dosta nego bi ih trebalo biti više. Približno svaki treći anketirani tvrdi kako ih nema ni previše ni premalo, nego u okvirima prihvatljivih veličina.

Notorno je da odgovori na pitanje o broju nisu određeni apstraktnom skrbi za matematičke proporcije u strukturi naselja. Oni su izvedenicama dubljih stavova spram budućeg razvitka naselja, novih društvenih skupina u naselju te spram ekoloških promjena koje su tijesno svezane s prvim i drugim. Stave li se u takav kontekst, odgovori dobivaju kakvoću uvodnog pokazatelja odnosa anketiranih spram povremenih sklopova. Vidljivo je da je na djelu većinska **zasićenost** lokalnih zajednica takvim načinima širenja naselja. Podatci o zasićenosti nisu, dakako, „referendumske” vrijednosti. Tek natpolovična većina anketiranih dijeli takvo iskustvo. No i ta činjenica ukazuje da je „zlatno” razdoblje socijalne potpore množenju takvih sklopova na hrvatskoj jadranskoj obali – na izmaku.

Stav prema kućama za odmor

Kakve su kuće za odmor u usporedbi s kućama stalnih stanovnika, po ocjeni stalnih stanovnika, pokazuje razdioba odgovora vidljiva u idućoj tablici.

Tablica 20

Kako stalni stanovnici ocjenjuju kuće za odmor (%)

Stalni stanovnici			
	na boljem položaju	jednakom	lošijem položaju
1	33,1	60,8	6,1
2	veće 45,5	jednake 48,1	manje 6,4
3	bolje građene 42,6	jednako 51,2	lošije građene 6,2
4	bolje komunalno opremljene 29,4	jednako 66,7	slabije komunalno opremljene 3,8
5	ljepše 37,6	slične 51,3	ružnije 11,1
6	lakše pristupačne 16,5	jednako 76,9	teže pristupačne 6,6

Razdioba pokazuje da predodžbom anketiranih o kućama za odmor vlada **načelo sličnosti**. Većina anketiranih u svim rubrikama gdje su ocjenjivali, drži kako su kuće za odmor jednake/slične njihovim kućama. No, uočiti je i stanovite razlike. Najveći je udio anketiranih koji tvrde kako su kuće za odmor na pristupačnu terenu, sličnu terenu kuća stalnih stanovnika. Udio je referendumske kakvoće, 77%. Slično je i s ocjenom položaja gdje se kuća za odmor nalazi. Ali udio anketiranih koji tu jednakost/sličnost ističe, vidljivo je manji, iznosi 61%. Uvjerljiva je i većina anketiranih koja ističe jednakost/sličnost po komunalnoj opremljenosti; obuhvaća 67% anketiranih. Skromnije pak, skupine po udjelu jesu skupine anketiranih koje ističu jednakost/sličnost po veličini, kakvoći gradnje i ljepoti. Premda su i te skupine, ponovimo, većinske, postotni su udjeli u rasponu 48-51%.

Na drugoj strani, udjeli anketiranih koji kuće za odmor određuju pozitivnim/poželjnim pridjevima u usporedbi s kućama stalnih stanovnika, znatno su skromniji. Ali skupine nisu rubne. Najviše anketiranih ističe kako su kuće za odmor **veće** (45,5%), **bolje građene** (42,6%), **ljepše** (37,6%).

Udjeli anketiranih koji ističu negativne/nepoželjne pridjeve kuća za odmor, **rubni** su. Osnovni je raspon 3,8-6,6%. Iznimka je jedino skupina koja ističe **ružnoću** kuća za odmor. **Ona obuhvaća 11,1% anketiranih.**

Zaključno rečeno, anketirani stalni stanovnici kuće za odmor opažaju i vrednuju orijentirajući se, kako je naznačeno, sličnostima s vlastitim kućama. No, kada se napusti ta osnova, izbija na vidjelo da stalni stanovnici kuće za odmor češće opisuju/vrednuju pozitivnim/poželjnim pridjevima negoli negativnim. Drukčije rečeno, te su kuće u predodžbi anketiranih ili **potvrda već prisutnih graditeljskih vrijednosti ili primjeri njihova uspješna povećanja**. Korisno je dodati kako su mnoge kuće stalnih stanovnika **naknadno** obnovljene; pri tomu se vlasnik orijentirao koliko obzorom želja turističkih korisnika, toliko i novim predlošcima građenja; njih su, nerijetko, afirmirali i graditelji kuća za odmor. Jednakost/sličnost, dakle, nije se stvarala samo „linearnim” naporom graditelja kuća za odmor nego i naknadnim obnovama kuća stalnih stanovnika, na temelju novih graditeljskih uvida na koje su, nedvojbeno, utjecali i „vikendaši”.

Kakve su promjene, izgrađivanjem kuća za odmor, nastale u naseljima gdje anketirani žive, vidljivo je na idućim tablicama.

Tablica 21

Procjena stupnja promjene naselja nastale pod utjecajem kuća za odmor i njihovih korisnika (%)

	Stalni stanovnici
1. Jako se promijenilo	29,3
2. Prilično se promijenilo	27,7
3. Donekle se promijenilo	21,8
4. Malo se promijenilo	12,0
5. Nije se promijenilo	9,3

Tablica 22

Utjecaj prisutnosti kuća za odmor i njihovih korisnika na pojedina naseljska obilježja (srednje ocjene)

	Stalni stanovnici
1. Na fizički izgled naselja	2,79
2. Na ustaljeni način života	2,82
3. Na gospodarski razvitak mjesta	3,20
4. Na prirodni okoliš	2,58
5. Na kvalitetu života općenito	3,11

Ponuđeni su bili odgovori: izrazito negativno (1), uglavnom negativno (2), ne mogu ocijeniti (3), uglavnom pozitivno (4), izrazito pozitivno (5).

Razdioba podataka u tablici 21 pokazuje da uvjerljiva većina anketiranih drži kako je na djelu velika promjena u naselju (ukupno 57%); znatno je skromnija skupina koja je sklona ocjeni kako je na djelu umjerena promjena (21,8%). No približno je tolika i skupina koja drži kako se izgrađivanjem ladanjskih kuća ništa u naselju nije promijenilo (21,3%).

Na tablici 22 vidljivo je kako anketirani ocjenjuju **ka-kvoću** nastalih promjena. Dvije ocjene su veće od ocjene dobar (3). To su ocjene utjecaja ladanjskih gradnja i graditelja na **gospodarski razvitak** naselja i na **kvalitetu života u naselju**: prva je 3,2, a druga 3,1. Premda same ocjene nisu velike, one ukazuju **na pozitivni smjer** vrednovanja. Ladanjske su gradnje, dakle, po ocjeni anketiranih stalnih stanovnika, pozitivno utjecale na gospodarsku obnovu naselja i na uvjete života općenito.

Pretežno negativno ocijenjen je njihov utjecaj **na fizički izgled naselja, na tradicionalni način života i na prirodni okoliš**. Nisu takve negativne ocjene ekstremne. Srednje vrijednosti pokazuju da su sabrane oko 2,5. Točnije rečeno, posljedice ladanjskog građenja na spomenuta tri sektora nisu, po ocjeni anketiranih, dramatično nepodnošljive. Ali **imaju negativan smjer**.

Izloženi nalazi, po našoj ocjeni, osnažuju hipotezu kako je ladanjsko građenje gotovo tijekom cijelog razdoblja nakon 1960. godine, kada se najviše gradi, **imalo snažnu potporu na lokalnoj razini**. Mnogim malim naseljima u tom razdoblju nedostaju dva uporišta za uspješan lokalni razvitak: lokalni izvori i socijalni kapital (čitaj: veze). Osnaživanje ladanjskog građenja, očito, ublažava manjak socijalnog kapitala. A fizičko povećavanje naselja stavlja u izgled i mogućnosti ozbiljnijeg „društvenog” investiranja, najprije u infrastrukturu, tehničku i komunalnu, a potom i u opremu potrebnu za razvitak lokalnog uslužnog sektora. Na drugoj strani, takva fizička promjena predvidljivo se plaća gubitkom tradicionalne naseljske slike (po pravilu, retuširane unazad idiličnim ozračjem), izumiranjem osobitih lokalnih životnih navika i jednom vrstom zlouporabe poljodjelskog zemljišta „pretvorbom” u graditeljske/ladanjske parcele. Posrijedi je, dakle, jedna vrsta razvojne reakcije sa socijalnog ruba.

Stav prema graditeljima/vlasnicima kuća za odmor

Na idućoj tablici vidljivo je kako anketirani „portretiraju” povremene stanovnike naselja.

Tablica 23

Kako stalni stanovnici vide povremene stanovnike

Stalni stanovnici			
	više naobrazbe	jednake	niže naobrazbe
1	35,3	59,3	5,4
2	bogatiji	jednaki	siromašniji
	66,6	32,0	1,4
3	s većim društvenim utjecajem	jednakim	manjim društvenim utjecajem
	41,5	53,5	5,1
4	više skrbe o svojim interesima	jednako	manje skrbe o svojim interesima
	48,3	50,5	1,2
5	poduzetniji	jednako poduzetni	manje poduzetni
	43,3	51,0	5,7
6	više utječu na razvitak naselja	jednako utječu	manje utječu na razvitak naselja
	9,5	45,1	45,3

Najveći postotni udio anketiranih, 67%, ističe kako su povremeni stanovnici **bogatiji** od stalnih stanovnika naselja. Premda im, vidjelo se, „ne priznaju”, barem ne izrazitija većina, da su im kuće „bogatije”, priznaju im bolji materijalni položaj. Druga je po veličini skupina anketiranih koji ističu **sebičnost** povremenih stanovnika. No, za razliku od većinskog „priznanja” kako su povremeni stanovnici bogatiji od njih, udio onih koji ističu njihovu sebičnost, nešto je **manji** od udjela onih koji ističu da su po toj osobini jednaki/slični stalnim stanovnicima. Odnos između tih dviju skupina je 48,3% : 50,5%, grubo rečeno, 1 : 1. U procjeni **društvenog utjecaja i poduzetnosti** pretežu skupine anketiranih s 53,5% i 51% koje ističu da su po tim obilježjima povremeni stanovnici **sličniji/jednaki** stalnim. No, uočiti je, nejednakost/razlika upućuje kako su poduzetniji/moćniji od stalnih stanovnika. Zanimarive su skupine anketiranih koje tvrde suprotno. Udio anketiranih koji tvrde kako su povremeni stanovnici jednake **naobrazbe**, približno je 60%. No i u ovom slučaju, oni koji ističu nejednakost/razliku, ističu pretežno kako su povremenici bolje naobrazbe. Jedino obilježje povremenika gdje uvjerljiva skupina anketiranih ističe **manjak**, jest manjak utjecaja na razvitak naselja. Tako tvrdi 45,3% anketiranih. Gotovo jednako toliko, 45,1%, tvrdi kako utječu jednako koliko utječu i stalni stanovnici. No posve je rubna, s 9,5% anketiranih, skupina koja tvrdi kako na razvitak naselja utječu više od stalnih stanovnika.

Sažeto rečeno, povremeni se stanovnici opažaju bogatijima. U ocjeni egoističnosti anketirani su, dopušteno je reći, podijeljeni na dvije jednake skupine. U ocjeni naobrazbe, društvenog utjecaja i poduzetnosti preteže skupina koja ističe sličnost/jednakost. Isticanje razlike, pak, „na korist” je povremenika. Jedino obilježje gdje brojni anketirani ističu inferiornost povremenika jest utjecaj na lokalni razvitak. No i u ovom slučaju anketirani su razdijeljeni na dvije jednake skupine: jedna ističe jednakost, a druga inferiornost povremenih stanovnika.

Kakva je socijalna „bilanca” djelovanja povremenih stanovnika u naseljima gdje imaju kuće, pokazuje razdio-ba odgovora u idućoj tablici.

	Stalni stanovnici
1. Donose sa sobom životne navike koje ugrožavaju lokalni način života	2,72
2. Poboljšavaju informiranost domaćeg stanovništva o mnogim važnim stvarima	2,33
3. Poboljšavaju kulturu komuniciranja u naselju	2,24
4. Pružaju lokalnom stanovništvu različite vrste materijalne potpore	2,07
5. Svojim ugledom povećavaju ukupni ugled naselja	2,35
6. Začetnici su brojnih inicijativa za dobrobit naselja	1,94
7. Vode računa samo o svojim potrebama i interesima	3,61
8. Neobzirni su prema lokalnim tradicijama	2,81
9. Glavni su krivci podjela u naselju	2,19
10. Remete mir i spokoj naselja	2,43

Tablica 24
Ocjena utjecaja korisnika kuća za odmor na život stalnih stanovnika u naselju (srednje ocjene)

Ponuđeni su bili odgovori: uopće se ne slažem (1), uglavnom se slažem (2), ne mogu ocijeniti (3), uglavnom se slažem (4) te u potpunosti se slažem (5).

Nekoliko je činjenica predočenih u tablici poučno. Jedina ocjena koja nadmašuje srednju ocjenu 3 jest ocjena **sebičnosti** povremenih stanovnika. Anketirani ih, vidjelo se, ne drže izrazito sebičnima, ali je nedvojbeno da im sebičnost stalno pripisuju. Na nju upozorava i izrazito slaba ocjena tvrdnje kako su povremeni stanovnici začetnici inicijativa za dobrobit naselja. Po ocjeni anketiranih, oni to nisu. U predodžbi anketiranih povremeni su stanovnici, dakle, skupina koja skrbi, uglavnom, samo o svojim interesima. I posve je ravnodušna spram dobrobiti naselja kao cjeline. Korisno je još upozoriti na dvije tvrdnje s relativno visokim ocjenama, premda su i one manje od 3. To su tvrdnje s ocjenama 2,72 i 2,81. Obje tvrdnje upućuju na neobzirnost spram lokalnih tradicija. Anketirani, vidi se, „ne pakiraju” povremenicima takve namjere ili životne stilove. Ali ih potpuno i ne oslobađaju od odgovornosti za takve, neobzirne, oblike ponašanja.

Na temelju predočenih podataka **nije zasnovano** ustvrditi kako je na djelu konfliktno predočivanje povremenih stanovnika. I podatci iz prethodeće tablice pokazuju snažne sklonosti anketiranih isticanju jednakosti/sličnosti (ali i priznavanju uočenih razlika). Najmanje je netočno ustvrditi kako povremene stanovnike anketirani stalni stanovnici **priznaju** kao sastavnicu naseljske zbilje, pri čemu im blago ili umjereno dopisuju negativne atribute „došljačke” skupine. Jedina odrednica novodošle skupine oko koje se anketirani stalni stanovnici većinski slažu jest bogatstvo novodošlih. Očito je kako se orijentiraju shemom: tko gradi – taj ima.

No, podsjetiti je, skupine anketiranih koje ističu kako su novodošli moćniji i poduzetniji te bolje naobrazbe, nisu zanemarive. Promatrani iz te perspektive, novodošli povremenici svakako **poboljšavaju/povećavaju** socijalni kapital lokalnog stanovništva. Dakako da njihova manja osjetljivost na lokalne prilike i teškoće slabi mogućnosti akumulacije naseljskog socijalnog kapitala, jer, jednostavno, otežava njihovo uključivanje u naseljske „lobističke” mreže. Ali je nedvojbeno da već i prisutnost novodošlih nagovještuje da su s njima mogući drugačiji socijalni savezi, neostvarivi u prethodnom razdoblju.

Koje su okolnosti posebno pogodovale dolasku povremenih stanovnika u pojedino naselje, otkriva razdioba odgovora u idućoj tablici.

Tablica 25
Okolnosti koje su utjecale na dolazak povremenih stanovnika u naselje (%)

	Stalni stanovnici		
	Nimalo	Donekle	Izrazito
1. Rodbinske veze s domaćim stanovništvom	56,2	38,7	5,1
2. Općinska politika privlačenja novih graditelja	47,5	40,2	12,2
3. Turističko tržište	12,3	27,6	60,1
4. Privlačan okoliš, more	1,9	17,4	80,7
5. Mogućnost bespravne gradnje, bez posebnih papira	42,8	38,3	18,9
6. Blizina naselja uz velike gradove	46,7	37,5	15,8
7. Sređeni imovinski odnosi i sigurnost kupnje	32,9	50,7	16,5
8. Reklama po novinama i televiziji	56,8	33,1	10,1
9. Niska cijena zemljišta	58,7	30,9	10,3

Po ocjeni anketiranih stalnih stanovnika dvije su okolnosti posebno utjecale na dolazak povremenih stanovnika/ladanjskih graditelja u naselje. To su: **turističko tržište i privlačan okoliš uz morsku obalu**. Skupina koja ističe privlačnost mora i obale obuhvaća 81% anketiranih; skupina koja ističe važnost turističkog tržišta znatno je manja, ali još uvijek veća od 50% anketiranih – obuhvaća 60%. U rubrici „izrazito” drugih čimbenika utjecaja, koji bi se mogli mjeriti sa spomenuta dva, nema.

Uočiti je, međutim, da se u rubrici „donekle” javlja nekoliko čimbenika. Oni, zacijelo, nisu na mjestu središnjih čimbenika poticaja ili omogućivanja ladanjskog naseljivanja i građenja. Ali su, nedvojbeno je, odigrali ulogu **olakšavajućih** okolnosti. Po broju anketiranih koji ih spominju, najvažniji su ovi: **sređeni imovinski odnosi** i sigurnost kupnje zemljišta (50,7%); **općinska politika** privlačenja novih graditelja (40,2%); **mogućnost bespravne izgradnje** (38,3%); **blizina velikih gradova** (37,5%); **rodbinske veze** s domaćim stanovništvom (38,7%). Ostale okolnosti ističu manje skupine anketiranih. One su, zacijelo, bile važne u posebnim prilikama ili slučajevima. Ali im je generalizirajuća kakvoća slabija.

U rubrici „nimalo” anketirani najčešće spominju javnu prometnicu; jeftino zemljište; rodbinske veze. Anketirani, dakle drže kako su to nevažni čimbenici.

Predočeni podatci dopuštaju hipotezu kako su slučajevi gdje je djelovala samo jedna posebna okolnost, rijetki. Mogućnosti dolaska, i odluke o dolasku i građenju, oblikovale su se pod utjecajem **specifičnih konfiguracija** više čimbenika. Izvanjski su poticajni, dakako, turističko tržište i kakvoća jadranske obale. Olakšavajući pak, spomenuti su u rubrici „donekle”. U svakom slučaju, nije dopušteno isključiti ih iz cjelovitije inventure razvojne i socijalne osnove na koju se naslanjala/naslanja ekspanzija povremenog stanovanja na hrvatskoj jadranskoj obali.

Socijalna udaljenost između stalnih i povremenih stanovnika

U kakvim su odnosima stalni stanovnici s povremenim stanovnicima, djelomično otkriva i razdioba podataka u idućoj tablici.

	Stalni stanovnici		
	Da, s većinom	Da, s nekima	Ne, ni sa kime
1. Prijateljski odnos (posjećivanje, druženje u slobodnom vremenu)	17,1	55,2	27,7
2. Odnos dobrih poznanika (pozdravljanje i nužna komunikacija)	26,8	60,6	12,6
3. Suzdržan odnos (bez osobitog kontakta)	21,5	47,2	31,3
4. Konfliktan odnos (sukob, svađa i sl.)	0,7	12,0	87,3

Tablica 26

Kakav odnos imaju stalni stanovnici s korisnicima kuća za odmor (%)

Ne treba, dakako, očekivati slike ekstremnih odnosa, bilo idilične bilo dramatične. Već i prije skicirani uvidi pokazuju da su vjerojatnije „umjerene” razdiobe. U ponuđenoj razdiobi uočiti je rubnost skupina koje izvješćuju o konfliktnim odnosima. K tomu, sukobi su reducirani na posebne „slučajeve”. Oni mogu nastati koliko s povremenim toliko i sa stalnim stanovnicima. Na temelju prije ponuđenih podataka razložno je pretpostaviti da sukobi s povremenim stanovnicima mogu nastati lakše/brže zahvaljujući, ponajprije, ograničenoj obzirnosti povremenih stanovnika spram lokalnih tradicija i predložaka života.

Predvidljivo je, također, da anketirani češće izvješćuju o odnosima između dobrih poznanika nego o prijateljskim odnosima. U poznaničke je mreže uključeno 87,4% anketiranih, a u prijateljske 72,3% anketiranih. Već po definiciji, prijateljske se mreže oblikuju specifičnom socijalnom selekcijom. Ona djeluje i u okolnostima gdje teritorijalne silnice i čimbenici imaju specifičnu snagu izvanjskog poticaja, kao, primjerice, u relativno zatvorenim susjedstvima ili u samostojećim naseljima daleko od drugih. Tamo su mogućnosti socijalnog odbira drugih, jednostavno, skromnije.

O suzdržanom odnosu izvješćuje 68,7% anketiranih. Udio je, vidi se, manji i od udjela anketiranih uključenog u poznaničke mreže i od udjela uključenog u prijateljske mreže. To znači da se u socijalnoekološki okviru malog naselja češće oblikuju poznanički i prijateljski odnosi negoli odnosi naglašene hladnoće i suzdržanosti. Nije taj nalaz posebnom novošću. No kakvoća mu je tomu što, posredno, podupire već i prije naznačenu hipotezu o relativno nekonfliktnoj integraciji povremenika u lokalnu

zajednicu. Povremeni su stanovnici „uvučeni” u naseljske socijalne mreže toliko da se **ne može uvjerljivo** argumentirati hipoteza o njihovu odvojenju/posebnu položaju. Oni su, jednostavno, „unutra”. Zahvaljujući tomu, mogu, kako je prije naznačeno, aktivno pridonositi i akumulaciji socijalnog kapitala naseljske zajednice. Nezanemariv je broj anketiranih, vidjelo se, potvrdio kako su za to sposobni i po naobrazbi i po poduzetničkim sklonostima i po utjecajnim mrežama u koje su uključeni. Dakako, time nije uklonjena mogućnost oblikovanja i konfliktnih odnosa. Udio s 12% anketiranih izvješćuje da su oni prisutni. No manje je vjerojatno da je njihov korijen u predodžbama o identitetu povremenika. Vjerojatnije je da su nastali, kako je naznačeno, izazvani raznolikim nesustavnim okolnostima prisutnim u svakodnevici.

Kakve su, po brojnosti, prijateljske mreže, pokazuje razdioba odgovora na idućoj tablici.

	Stalni stanovnici
1. Nema takvih	30,2
2. Mali broj	52,5
3. Veliki broj	12,6
4. Ne mogu ocijeniti	4,7

Kao i u prethodećoj tablici, približno 30% anketiranih izjavilo je kako nema prijatelja u skupini povremenika. U skupini koja je takve prijateljske odnose razvila, većinska je podskupina anketiranih s malim brojem prijatelja/povremenika. Ne raspoložemo dodatnim uvidima u osnovu takvih odnosa pa je teško ponuditi i korisne hipoteze. U svakom slučaju, već i zbog povremenosti boravka u naselju, mogućnosti oblikovanja prijateljskih odnosa s povremenicima u naselju ograničene su. Zato i ne iznenađuje podatak da omanja skupina, s 12,6% anketiranih, izvješćuje kako među povremenicima ima veliki broj prijatelja.

Kako je, pak, sa srodstvom s povremenim stanovnicima naselja, vidljivo je u idućoj tablici.

	Jesu li u srodstvu?
1. Da	23,3
2. Ne	76,7
	Broj srodnika u naselju
1. 1-5	76,9
2. 6-10	15,3
3. 11 i više	7,9

Tablica 27

Koliko u svome krugu prijatelja imaju korisnika kuća za odmor (%)

Tablica 28

Srodničke veze - stalni stanovnici su upitani jesu li u srodstvu s nekim od vlasnika kuća za odmor (%)

Približno svaki četvrti anketirani stalni stanovnik ustvrdio je kako je u srodničkom odnosu s kojim povremenim stanovnikom naselja. Na ulogu srodničkih mreža i odnosa upozorili smo u prethodećim ulomcima. One su, jednostavno, djelovale, i djeluju, kao olakšavajući čimbenik u građenju i ukorjenjivanju povremenih stanovnika u pojedina naselja. Nisu one u svim slučajevima bile važne. Postoje, poznato je, organizacijski predlošci oblikovanja povremenih naselja gdje se sa srodničkim mrežama ne računa. Ali su, gotovo u svim primjerima oblikovanja povremenih naselja „odozdo”, dakle na temelju „spontanog” djelovanja kućegraditelja, nezanemarivu ulogu odigrale i srodničke mreže. Dobiveni podatci pokazuju da ne treba precjenjivati njihovu važnost; ali bilo bi pogrešno ne uzeti ih u obzir. Upozoriti je, dodatno, da njihov utjecaj **nije nužno ograničen na skupinu srodnika**. Jer se srodnici mogu javiti, a i javljali su se, ne u ulozi kupaca/graditelja, nego **posrednika** koji olakšavaju svojim prijateljima „izvana” kupiti/izgraditi kuću na zemljištu ili vlasništvu svoga srodnika „unutra”. U ovakvim slučajevima srodnička je mreža ostala u sjeni, ali je zapravo djelovala kao moćan olakšavajući čimbenik dolaska povremenika.

Korist od ladanjskih kuća

Tko je, po ocjeni anketiranih, izvukao najveću dobit građenjem kuća za odmor na jadranskoj obali, pokazuje razdioba odgovora u idućoj tablici.

Tablica 29
Korist od građenja kuća za odmor u naselju (%)

	Stalni stanovnici		
	Nimalo	Donekle	Izrazito
1. Vlasnici kuća za odmor	3,3	31,2	65,5
2. Općina, lokalna vlast	19,1	51,8	29,1
3. Prodavači zemljišta	12,6	41,0	46,4
4. Građevinari	11,4	46,8	41,7
5. Stanovnici naselja	57,3	33,6	9,1

U skupini „izrazitih” dobitnika najviše anketiranih ističe **vlasnike kuća za odmor, prodavače zemljišta i građevinare**. Skupina koja ističe vlasnike kuća za odmor

na popisu dobitnika, većinska je skupina s 65,5% anketiranih. Skupine koje ističu prodavače zemljišta i građevinare, po postotnom su udjelu, skromnije, ali još uvjerljive; u rasponu su 41-46%. Trećina anketiranih, približno, drži kako su se „okoristile” i lokalne vlasti. No skoro da se referendumski slažu kako stanovnici naselja **nisu** imali koristi. Uzme li se u obzir da su prodavači zemljišta stanovnici naselja, tvrdnja je paradoksalna. No očito je, anketirani drže kako naselje **kao zajednica** nije imalo većih koristi.

Razdioba u rubrici „donekle” na prva tri mjesta rasporedila je **lokalnu vlast, građevinare, prodavače zemljišta**. Stanovnici naselja i vlasnici kuća za odmor bili su dobitnici za približno trećinu anketiranih, što je uvjerljivo manje od broja anketiranih koji su istaknuli pobjednički trojac.

U rubrici „nimalo” jedina uvjerljiva skupina anketiranih jest skupina koja ističe kako stanovnici naselja nisu imali nikakvih koristi.

Po ocjeni anketiranih, dakle, proces **ladanjske invazije** na jadransku obalu orijentiran je dobitima na četiri osnovne adrese. To su: **graditelji/povremeni stanovnici; prodavači zemljišta; građevinari; lokalna vlast**. Na drugoj strani, odvoje li se dobiti stanovnika naselja stečene u ulozi prodavača zemljišta, stanovnici naselja su – gubitnici; ili, barem, ona skupina koja u cijelom procesu nije ni na koji način nagrađena. Koliko je takva ocjena zasnovana?

Razložno je pretpostaviti kako lokalni stanovnici takvim ocjenama „sakrivaju” zbiljske dobiti od prodaje i dobiti od činjenice da je naselje ladanjskim širenjem, dakle veličinom, „iznudilo” brojne razvojne olakšice, u rasponu od komunalne infrastrukture do turističkih pogodnosti. Ipak, svesti ocjenu na tako jednostavni poticaj nije moguće, već i zbog toga što su linearne redukcije, po pravilu, prijeporne. Korisnije je odgovor potražiti u drugom značenjskom sloju.

Po našoj ocjeni, stav anketiranih kako naselje, **kao zajednica**, nije dobitnikom u ladanjskoj invaziji na hrvatsku obalu, počiva na valjanoj argumentacijskoj podlozi. Ona pokazuje da u razdoblju prevladavajuće ladanjske invazije, dakle u razdoblju 1960.-1990., mala i manja naselja **nisu uključena** kao sudionici u procese teritorijalne modernizacije hrvatskog društva. Modernizacija je adresirana, poznato je, na gradove. Kao njezina **sjena** oblikuje se usporena, **nerijetko i sumorna**, panorama lokalnog propadanja. Njemu pridonosi i, poznato je, strategijsko potiskivanje sela i seoskog svijeta na društveni rub. Drukčije rečeno, mala/manja naselja u takvu predložku modernizacije ostaju, zapravo, bez dugoročnih razvojnih izgleda.

S gubitkom tih izgleda izravno je svezano i demografsko i socijalno propadanje većine malih/manjih naselja. Ona su **tipičnom periferijom**. Tamo su na djelu ograničavajući/reducirajući čimbenici razvitka, ali i specifična **glad za budućnošću**.

Kada se u spomenutom razdoblju nagovijestila turistička perspektiva područja, oblikovale su se dvije usporedne investicijske putanje. Društveni sektor, čitaj: totalitarna država, oblikuje specifične pogone **turističke industrije na moru**. Njezini brojni „lateralni” učinci osnažuju, daka-ko, i nove razvojne ambicije lokalnih vlasti. „Privatni” pak, sektor, čitaj: investicijski sposobniji pojedinci, difuzno, raspršeno, zauzimlju obalu, ograničeni pravilima poretka na „kuće za odmor”. U oba slučaja na djelu su predložci modernizacije „odozgo” kao jedna vrsta sredstava sudionika razvojnog monopola. Sudionike „odozdo”, pak, najprije male naseljske zajednice, stavlja se time na položaj rubnog korisnika pojedinih učinaka, ne uvijek optimalnih, samog predložka. Oni trajno ostaju odsječeni od mogućnosti autonomna oblikovanja lokalnog razvitka, gdje će u glavnoj ulozi biti naseljska zajednica. U takvu okviru mnogi stanovnici naselja ističu određene, pače nemale, dobiti. Ali glavne se dobitničke adrese na toj strategijskoj razini ne nalaze. Model je, dakle, nanio **trajnu i teško popravljivu štetu zajednicama malih naselja**. U osnovi, njime se okončalo jedno „tradicionalno” razdoblje. Od tada mala naselja, zahvaljujući najprije ladanjskoj invaziji, **fizički rastu**; ali **socijalno i demografski uglavnom stagniraju i propadaju**. U razdoblju 1995.-2005. nije se dogodilo ništa što bi promijenilo unutrašnju mehaniku modela. Samo su jasnije izbili na vidjelo njegovi glavni učinci.

Na tom je tragu i ocjena anketiranih koliko se ladanjske kuće koriste za iznajmljivanje turistima.

Tablica 30

Procjena raširenosti iznajmljivanja kuća za odmor turistima (%)

	Stalni stanovnici
1. Do 20%	13,3
2. Od 21-40%	16,4
3. Od 41-60%	27,5
4. Od 61-80%	27,5
5. Od 81-100%	15,2

Sukladno prije iznesenim uvidima, procjene anketiranih ciljale bi pokazati kako povremenici iznajmljuju redovito i potpuno, jer su oni, vidjelo se, na popisu dobitnika. Razdioba pokazuje da su ocjene, ipak, „umjerenije”. Samo

manja skupina anketiranih tvrdi kako su povremenici istovrsni turističkim iznajmljivačima (15,2%). Većinska je, pak, skupina anketiranih koji ističu pojedine udjele iznajmljivača u skupini povremenika. Dojmljiva je ona, s 55% anketiranih, koji tvrde kako redovito iznajmljuje kuće turistima 41-80% povremenika. Neovisno o tomu koliko je, zapravo turističkih iznajmljivača u skupini povremenika, očito je kako ni sami anketirani ne izjednačuju povremenike i iznajmljivače. Iznajmljivanje kuća i soba turistima svakako je važnim izvorom prihoda i povremenih stanovnika. Ali se uporaba ladanjskih kuća **ne može reducirati** na iznajmljivanje ljeti i neuporabu zimi. Sukladno prije iznesenim uvidima, privremenici zapravo **uspješno rentiraju** povoljne uvjete na turističkom tržištu. Rjeđi su, izvješćuju anketirani, koji se mogu držati pravim turističkim poduzetnicima. Ladanjska je kuća **češće** dobrom u kućanstvu s dvojnim izvorima prihoda negoli kapitalnim dobrom s kojim se stječe poduzetnička dobit.

Što zabraniti graditi?

Kuće za odmor. Razdioba odgovora u idućoj tablici pokazuje što anketirani stalni stanovnici misle o izgrađivanju ladanjskih kuća u budućnosti.

	Stalni stanovnici
1. Da	21,1
2. Da, ali pod određenim uvjetima	20,9
3. Ne	44,5
4. Ne mogu ocijeniti	13,5

Tablica 31
Stav spram daljnje izgradnje kuća za odmor u njihovu naselju (%)

Anketirani su, predvidljivo, podijeljeni. Većinska je skupina koja drži kako u naselju gdje žive treba u budućnosti takvo izgrađivanje **zabraniti. Takvih je 44,5%.** U toj su skupini svi oni koji drže kako ni naselje, a ni oni osobno, nisu imali posebnih koristi od ladanjske invazije. Približno je jednaka i skupina koja drži suprotno – kako ladanjsko izgrađivanje u naselju gdje žive, treba **dopustiti. Takvih je 42%.** Skupina se, vidljivo je, dijeli na dvije približno jednake podskupine. U prvoj su oni koji dopusnicu za budućnost ne uvjetuju. U drugoj su oni koji dopusnicu za budućnost uvjetuju. Nije nekorisno razmotriti kakve sve uvjete anketirani ističu. Njihova je razdioba vidljiva u idućoj tablici.

Tablica 32

Uvjeti za daljnje izgrađivanje kuća za odmor u naselju - samo ispitanici koji su u prethodnoj tablici uvjetovali nastavak gradnje (%)

	Stalni stanovnici
1. Bez konkretnog uvjeta	41,0
2. Po planu – kontrolirano	30,7
3. U skladu s prirodnim okolišem	3,4
4. U skladu s tradicionalnom arhitekturom	5,9
5. Paziti na pretrpanost, gustoću	2,9
6. Samo hrvatski državljani	1,0
7. Srediti infrastrukturu	2,4
8. Samo domaćima, na vlastitoj zemlji	1,5
9. Dalje od mjesta	0,5
10. Dalje od mora	2,9
11. U vikend zonama	1,5
12. Manje objekte	5,4
13. Uz posebne poreze	1,0
14. Samo adaptacije starog dijela naselja	0,0

Najbrojnija je skupina koja ističe načelnu nužnost uvjeta, ali ih detaljnije ne određuje. Takvih je, vidi se, 41%. Druga skupina po veličini, s približno 31%, jest skupina koja ističe nužnost izgrađivanja **po planu i pod nadzorom**. U osnovi, obje su skupine srodne. Anketirani, jednostavno, traže da se izgrađivanje ladanjskih kuća u budućnosti odvoji od egalitarnih tradicija bespravna/nezakonita izgrađivanja. Prisutnost plana i nadzora, kao i prisutnost zahtjeva za „uvjetima”, upućuju na istu osnovu: **zakonitost i red**.

Manje skupine ističu i dodatne, specifične, uvjete. Oni se mogu podijeliti na četiri osnovne skupine. U prvoj su uvjeti obzirnosti spram **prirodnog okoliša**. U drugoj su uvjeti obzirnosti spram **kulturne baštine**. U trećoj su uvjeti standardizacije **tehničke i komunalne infrastrukture** te selekcije lokacija. U četvrtoj su **pravni uvjeti**; oni se svode, koliko je vidljivo, na zahtjev da se ladanjsko izgrađivanje dopusti samo hrvatskim državljanima. Ustvrditi kako je „litoralizacija” u prije spomenutom razdoblju, 1960.-2005., kada je najveći broj ladanjskih kuća na obali i izgrađen, bila posve neosjetljiva na spomenute uvjete, bilo bi i netočno i nepravedno. No u predodžbi anketiranih glavni likovi urbane preobrazbe, kao likovi modernizacije

„odozgo”, iz spomenutog razdoblja, ostali su tijesno svezani s gestama neobzirnosti. Središnji pridjev kojim se kvalificira ta urbana preobrazba jest, poznato je, **kaotičnost**. U kontekstu što ga ona određuje, likovi obzirnosti svedeni su, uglavnom na podređene likove, bez kakvoće čvrstih orijentira. Ponajviše zbog toga, anketirani imaju potrebu istaknuti ih kao nove/stare uvjete. Predvidljivo je da time ciljaju obuzdati i **invazijsku auru** samoga procesa građenja. Sukladno prije iznesenim uvidima građenje bi moralo točnije zrcaliti ciljeve i prioritete naseljskog razvitka.

Strani državljani. Što anketirani misle o (eventualnom) utjecaju izgrađivanja ladanjskih kuća vlasnici kojih su strani državljani, vidljivo je u idućoj tablici.

	Stalni stanovnici
1. Na fizički izgled naselja	2,72
2. Na ustaljeni način života	2,66
3. Na gospodarski razvitak mjesta	3,26
4. Na prirodni okoliš	2,65
5. Na kvalitetu života općenito	2,97

Tablica 33
Moguće posljedice kupovine kuća za odmor većeg broja stranih državljana (srednje ocjene)

Ponuđeni su bili odgovori: izrazito negativno (1), uglavnom negativno (2), ne mogu ocijeniti (3), uglavnom pozitivno (4), izrazito pozitivno (5).

Vidljivo je da anketirani stalni stanovnici drže kako bi se u slučaju „invazije” novih/stranih vlasnika ladanjskih kuća poboljšali razvojni izgledi naselja, razvojna perspektiva. Budući da su iskustva sa stranim vlasnicima i rijetka i ograničena, očito je da anketirani ocjenjuju projicirajući apstraktne želje i zebnje. Na istom tragu su i ocjene kako bi utjecaj stranih vlasnika na okoliš, fizički izgled naselja i na kakvoću života, općenito, bio negativan ili približno negativan; u svakom slučaju zanimljiva mu je mogućnost pozitivnog djelovanja. Ukratko, anketirani **nemaju povjerenja** u eventualne inozemne vlasnike ladanjskih kuća. S njima kao (stranim) turistima žive već više desetljeća. Ali s njima kao vlasnicima u susjedstvu, blago rečeno, nisu oduševljeni.

Turistički „objekti”. Kako anketirani zamišljaju daljnje izgrađivanje turističkih sklopova, vidljivo je u idućim tablicama.

Tablica 34

Stav spram daljnje izgradnje objekata namijenjenih turizmu u naselju (%)

	Stalni stanovnici
1. Treba je potpuno zaustaviti	18,5
2. Treba je dopustiti, ali samo u granicama već postojećih (za te djelatnosti predviđenih) zona	45,9
3. Treba širiti takve turističke zone, ali uza strogi nadzor planiranja i građenja takvih zona	35,7

Stav anketiranih spram daljnjeg izgrađivanja turističkih sklopova **u naselju gdje žive**, vidljivo je, izrazito je pozitivan i „dopustljiv”. Manjinska skupina anketiranih, s 18,5%, drži kako s takvim izgrađivanjem **treba raskrstiti**. Ostala većina dijeli se na dvije podskupine. U prvoj su oni koji ocjenjuju kako treba i dalje graditi, ali u granicama **postojećih** zona. Posrijedi je jedna vrsta ostvarivanja onoga što je već prostornim i razvojnim planovima zamišljeno. U drugoj su podskupini oni koji drže kako graditi treba i dalje, šireći granice turističkih zona. No i ovom prilikom, kao i prilikom rasprave o budućnosti ladanjskih kuća, ističu potrebu za planskim nadzorom i zakonitošću. Ta je podskupina s nešto manje anketiranih, s 35,7%.

Uočiti je da je moguće promatrati prvu skupinu anketiranih i prvu podskupinu iz druge skupine jedinstveno. U tom slučaju dobiva se skupina koja zahtijeva **dovršavanje** postojećih poslova, ali ne i otvaranje novih gradilišta. Postotni udio tako dobiven nije zanemariv – iznosi 64,4% anketiranih. To je uvjerljiva osnova za svaku kritičku raspravu o budućnosti izgrađivanja turističkih sklopova u lokalnom, naseljskom, okviru.

Na idućoj tablici vidljivo je, pak, kako budućnost izgrađivanja turističkih sklopova anketirani zamišljaju u Hrvatskoj.

Tablica 35

Stav spram daljnje izgradnje objekata namijenjenih turizmu u Hrvatskoj (%)

	Stalni stanovnici
1. Treba je potpuno zaustaviti	16,1
2. Treba je dopustiti, ali samo u granicama već postojećih (za te djelatnosti predviđenih) zona	36,9
3. Treba širiti takve turističke zone, ali uza strogi nadzor planiranja i građenja takvih zona	47,0

Uočiti je, anketirani su **skloni manjim restrikcijama** u Hrvatskoj nego u naselju. U okvirima „dovršavanja” ostalo je 53% anketiranih, dakle uvjerljivo manje nego kada anketirani raspravljaju o budućnosti turizma u vlastitom naselju. Naspram te skupine stoji uvjerljivih 47% anketiranih koji zagovaraju daljnju turističku ekspanziju, pod uvjetom da je planirana i zakonito nadzirana. Nije netočno uočenu razliku protumačiti kao učinak sindroma *nimby*. (Neka se gradi u Hrvatskoj, ali ne i u mojem naselju.)

U analizi skiciranih nalaza korisno je voditi računa o dvjema činjenicama. Prva je spomenuta na uvodnim stranicama rada. Posrijedi je zaokupljenost anketiranih manjkom radnih mjesta, napose za mlađe skupine lokalnog stanovništva. Ima li se taj manjak u vidu, razložno je pretpostaviti kako će skupina anketiranih pripravnih na restrikcije, bilo koje vrste, lokalnih gospodarskih djelatnosti, biti skromna. Podatci upućuju da ta skupina za zbilja i nije statistički brojna. U lokalno vrednovanje turizma „ugrađen je” stanoviti, nije netočno reći, **endemični optimizam**. Zato se predodžba o razvitku naselja teško može odvojiti od turističkog napretka.

Druga činjenica koju treba uzeti u obzir je **veća socijalna privlačnost** turizma u usporedbi s industrijom ili poljodjelstvom. I industrija i poljodjelstvo značenjski su „ograđeni” prisutnošću ili „težačkog” rada ili „prljavog” rada (rada u „trlišu”). U svakom slučaju, značenjsko polje na kojemu se socijalno identificiraju obje skupine djelatnosti, pokriveno je sjenom **rada/trpnje**. Naspram njih, turizam **nije značenjski podređen** toj tipizaciji. U socijalnoj predodžbi o njemu središnja je dodatna kvalifikacija: **kruh bez motike**. Ta predodžba o lakoći zatvara ga u tipsku shemu kojom se relativno lako obnavlja i povjerenje u njegove učinke i pripravnost na dnevni turistički rad. U okolnostima gdje su, i inače, reducirane gospodarske mogućnosti malih naselja, privlačnost turizma ostaje, zapravo, **neokrnjena**, unatoč u međuvremenu i nemalim neugodnim iskustvima s posljedicama što ih u naselju izazivlje. Ukratko, razvitak turizma anketirani većinski zagovaraju. Adresirajući češće takvu aspiraciju na Hrvatsku općenito, samo teže lokalno reducirati nepoželjne učinke s kojima već imaju iskustva.

Apartmenti. Kakav stav anketirani imaju spram građenja apartmana, vidljivo je u idućoj tablici.

Tablica 36

Stav prema izgradnji apartmana za prodaju ili za iznajmljivanje turistima u isključivo stambenim zonama (%)

	Stalni stanovnici
1. Takvu gradnju treba općenito zabraniti (u zonama koje su predviđene isključivo za stanovanje)	46,4
2. Treba dopustiti samo gradnju apartmana za prodaju (u zonama koje su predviđene isključivo za stanovanje)	7,4
3. Treba dopustiti samo gradnju apartmana za iznajmljivanje turistima (u zonama koje su predviđene isključivo za stanovanje)	11,4
4. Takvu gradnju treba općenito dopustiti (u zonama koje su predviđene isključivo za stanovanje)	16,4
5. Nemam mišljenje	18,4

Većinska je skupina koja zahtijeva zabranu izgrađivanja apartmana. **Takvih je 46,4%**. Ostale tri, uvjerljivo manje skupine, zagovaraju mogućnost daljnjeg izgrađivanja, ali **pod jasnim uvjetima**. Na popisu spomenutih skupina najbrojnija je ona koja zagovara mogućnost građenja u zonama planiranim isključivo za stanovanje. Takvih je 16,4%. Druga skupina, po veličini, jest skupina koja drži kako treba graditi samo **apartmane za iznajmljivanje turistima**, dakako u zonama planiranim isključivo za stanovanje. Takvih je 11,4%. Treća skupina je najmanja: u njoj je 7,4% anketiranih. Ona zagovara mogućnost daljnjeg izgrađivanja, ali samo **apartmana za prodaju**; dakako, u zonama planiranim isključivo za stanovanje.

Naspram spomenutih skupina nalazi se skupina s približno 20% anketiranih koji nemaju nikakvo posebno mišljenje.

Koliko su izneseni podatci mjerodavni? Njihovu kakovću izravno određuju tri okolnosti. Prva je **slaba kompetencija anketiranih** u strategijskim pitanjima ove vrste. To znači da se promjenama u argumentaciji mogu postići i znatne promjene polaznih stavova. Druga je činjenica veličina skupine raspoložene restriktivno. Nakon raznolikih „tajkunskih” likova organizacije građenja apartmanskih jedinica ojačala je **moralna odbojnost** spram takva posla. Treća je činjenica **potreba za čitljivim i jasnim sustavom uvjeta i nadzora**. Premda je moralna odbojnost spram „apartmanskog muljanja” snažna, u osnovi anketirani su skloni stavu kako se i takvi sklopovi mogu graditi, ali u sustavu uvjeta i nadzora koji su javno provjerljivi i pošteni, dakle zakoniti i minimalno moralni. Drukčije rečeno,

u sličnim poslovima **nužna je promjena i vrijednosne osnove i državne prisutnosti**. U protivnom, fosiliziraju se oblici apstraktnog protivljenja (svemu/svačemu) koji dugoročno odsijecaju naselje od mogućnosti primjerena upravljanja vlastitim razvitkom.

Ivan Rogić
Stavovi stalnih stanovnika